

Marietje d'Hane-Scheltema

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1986

Marietje d'Hane-Scheltema (1932) studeerde klassieke talen aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam en werkte als docente aan het Gymnasium Erasmianum en het Rotterdams Lyceum. Al in haar studententijd vertaalde ze het blijspel De kikkers van Aristofanes en schreef ze zelf twee kinderstukken, De plaaggeesten en Variaties op een ezel. Ze vertaalde onder meer werk van de Griekse auteurs Aeschylus en Aristofanes en de Romeinse auteurs Claudianus, Juvenalis, Ovidius en Vergilius. In 1994 ontving ze de Laurenspenning, omdat zij door haar onderwijs vele jonge mensen enthousiast maakte voor de oude talen en de klassieke schrijvers. Haar vertaling van Ovidius' Metamorphosen werd gespeeld door theatergezelschap De Giraffe. In 2003 verleende de Universiteit van Amsterdam haar een eredoctoraat. In 2009 kreeg zij voor haar gehele oeuvre de Oikos publieksprijs.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1986

Al vaker is de gedachte bij me opgekomen, dat het Nederlandse woord ‘vertalen’ een gelukkige term is – niet alleen bij het ontvangen van de Nijhoffprijs. In tegenstelling tot ‘transducere’, ‘traduire’, ‘translate’ of ‘übersetzen’, die etymologisch allemaal een wat moeizaam beeld oproepen van iets van de ene naar de andere kant versjouwten, is ons woord ‘vertalen’ subtieler van uitdrukking, het heeft een haast lichtvoetige schijn van eenvoud of gemak, alsof je talen als diaplaatjes voor elkaar langs kunt schuiven.

Die schijn van eenvoud, niet in de betekenis van simpele gedachten of formulering, maar van authentieke persoonlijke doeltreffendheid, is voor mij de aantrekkingskracht en het kenmerk van het literaire niveau van een tekst; ook van een moeilijke tekst. Taal heeft nu eenmaal de ongrijpbaarheid van eenvoud; de taal van alledag is een ons aangewaaide rijkdom, waarmee we om ons heen strooien, zolang we niet al te hard nadenken. Maar werken met taal geeft naast rijkdom ook tekorten – iedereen die zijn gedachten op papier zet beseft dat, evenzeer als iedereen die andermans gedachten vertaalt. Wat voor het grijpen ligt, wordt moeilijk grijpbaar, en als de greep is gelukt, lijkt het weer zo eenvoudig.

Dit besef en deze ervaring zijn, geloof ik, mijn nauwste band met Juvenalis, die ik verder nog altijd zo weinig ken, omdat hij in zijn *Satiren* alles en iedereen behalve zichzelf bloot geeft, zoals het een satiricus betaamt. Maar als hij over dichters schrijft, heeft hij het ook over zichzelf en dan spreekt hij van ‘nachtenlange pennengevechten’ (*vigilata proelia*) en van iemand die ‘woord na woord tot dichtvorm knoopt’ (*nectit quicumque canoris eloquium vocale modis*); hij ergert zich aan al die poëten die de rijkdom van hun taal eindeloos en klakkeloos uitsmeren over veel te lange boekrollen; wijdlopigheid moet voor hem een bewijs van luiheid zijn geweest. Juist Juvenalis, bewonderd én geducht om zijn lange zinnen, stug taalgebruik, grillige gedachtesprongen en retorische trucs, vertoont die ingewikkelde eenvoud, dat worstelen en spelen met taal, die combinatie van techniek en talent die iemand naar het niveau van de hogere dichtkunst tillen en, zoals hij het zelf formuleert, maken tot ‘een poëet wiens ader niet een publieke waterleiding is, die niet gewend is klieken op te warmen, geen dooie taal slaat als een eenheidsmunt’ (*vatem egregium cui non sit publica vena, qui nil expositum solet deducere nee qui communi feriat carmen triviale moneta*); waaraan hij toevoegt: ‘ik ken er nu niet één, maar straks of later voel ik hem wel weer komen...’ (*hunc qualem nequeo monstrare et sentio tantum*).

Dit laatste is geen valse bescheidenheid van hem, ook geen gebrek aan zelfkennis: hij heeft er waarschijnlijk geen idee van gehad, dat hij samen met Tacitus de belangrijkste exponent zou blijven van het zgn. Zilveren Latijn; nog minder dat hij ten gevolge daarvan ooit vertaald en bewonderd zou worden in wingewesten als dit ‘pasveroverde Batavierenland’. Juvenalis was iemand die veel te zeggen had en heeft, en daar veel pennengevechten voor wilde leveren. Hij behoort tot diegenen die op een hoge erezetel, niet zo ver van de allerhoogstgeëerde, beluisterd dienen te worden. In de Renaissance en Gouden Eeuw is dat ook aandachtig gedaan, maar het gevaar dat

Juvenalis met zetel en al nu onverstaanbaar werd, was dreigend aanwezig. Vandaar mijn vertaling.

Waarbij ik terug ben bij die middelste lettergreep van ‘vertalen’, die mij zo pleziert, omdat ik met het voorafgaande ook wil benadrukken, dat voor mij in een literaire vertaling de volmaakte taal boven alle andere aspecten uitgaat. Die andere aspecten, als woordkeus, woordvolgorde, klankwerking, zinsbouw, metriek – om de belangrijkste te noemen voor iemand die met Latijnse poëzie bezig is – moeten het origineel dicht benaderen, zo mogelijk evenaren, voor mijn part overtreffen, maar zij mogen ondergeschikt blijven aan het taalgebruik – waarmee ik ook het persoonlijke taalgebruik van de vertaler bedoel – en andersom mag dat zeker niet. Dit is geen nieuwe zienswijze, denk ik, vooral niet in een gezelschap als hier vanavond aanwezig is. Toch wordt zij lang niet door alle literatoren en critici gedeeld. In ieder geval is zij voor mij van begin af aan een leidraad geweest en ik wil u heel onbescheiden drie aspecten noemen, waarbij ik bewust het Latijn van Juvenalis heb achtergesteld bij mijn Nederlands.

Als eerste offer viel de Latijnse hexameter, het metrische schema van Juvenalis’ verzen en van die van alle grote Latijnse dichters, Lucretius, Ovidius, Vergilius voorop. Bepaald geen bijkomstigheid dus. Toch heb ik geen ogenblik handhaving ervan overwogen. Het is niet geheel onmogelijk ongeforceerde Nederlandse hexameters te schrijven; dat bewijst Ida Gerhardt met haar Lucretius-vertaling (en toch heeft ook zij daarna voor Vergilius’ *Georgica* de zesvoetige jambenregel gekozen en haar vorige vertaling overtroffen zonder Vergilius tekort te doen); dat bewijst vooral ook de moderne m.i. te weinig geprezen vertaling van Homerus’ *Ilias* door H. J. de Roy van Zuydewijn. Maar door dat metrum zijn de beperkingen in zinsconstructie en woordkeus toch zodanig, dat Juvenalis’ spot en satire met alle effecten van dien er onder zouden hebben geleden. De jambische regel die ik daarvoor wel kon gebruiken (de vijfvoetige nog beter dan de meer gebruikte zesvoetige) geeft de verzen een heel ander aanzien en toch geloof ik Juvenalis’ toon hiermee het best te hebben getroffen.

Het tweede offer ligt op het vlak van de retoriek. Een subjectiever offer, omdat ik mezelf in dat kader op een hellend vlak voel (ik hoop alleen maar, dat het vanavond niet al te zeer opvalt). Misschien voel ik me hellend, omdat ik Hollands ben; misschien mag ik zelfs zeggen, dat ik de retoriek heb laten verbleken, omdat u en andere lezers ook Hollands zijn; en misschien mag ik alleen maar in gedachten zeggen – maar het is juist retorisch om dat dan toch hardop te doen –, dat als ik meer retoriek had gebruikt, deze Nijhoffprijs aan mij was voorbijgegaan, hetgeen dan vooral Juvenalis zou hebben geschaad.

Maar het is ook goed te bedenken, dat de Latijnse literatuur niet werd geschreven voor lezers, maar voor luisteraars. Zij werd voorgedragen, hardop gelezen. Retoriek was onafscheidelijk verbonden met alles wat literatuur was, terwijl zij voor ons een toegevoegd aspect is en ons Nederlands er alleen maar holler en boller van wordt, althans naar mijn mening. Daarbij ben ik van twee dingen overtuigd: dat de meeste Latijnse teksten en vooral de *Satiren* van Juvenalis, ook in deze Nederlandse versie, winnen door een goede retorische voordracht, en dat anderzijds bij veel

Latijnlezers, leerlingen tot en met classici, de moeilijkheidsgraad van het Latijn, niet alleen dat van Juvenalis, vaak overdreven wordt ervaren of voorgesteld, omdat het ons ontbreekt aan de ware declameerstijl.

Terwijl ik Juvenalis dus op het punt van metriek en retoriek heb tekort gedaan, heb ik hem in zekere zin beledigd door het toevoegen van een aspect dat hem onbekend was: het gebruik van rijm, vooral binnenrijm. Toch kwam ik ertoe door de dwang van zijn Latijn. De vele meesterlijke, vaak onnavolgbare effecten die hij in zijn zinnen bereikt door verrassende woordplaatsing, hiaten, abrupte wendingen en tegenstellingen, kon ik nu op een andere manier enigszins ondervangen. Het was een esthetische noodoplossing.

Ziedaar drie aspecten, waarmee ik heb gewerkt om de vertaling die schijn van eenvoud te geven, waarop ik eerder doelde, met behoud van Juvenalis' volledige gedachtegang en krachtige stijl en met afwijzen van iedere vorm van vrije bewerking.

Voor mij is de grootste voldoening van deze prijs gelegen in de erkenning (herkenning) van Juvenalis' schrijverschap en ruimer genomen in de aandacht die de Latijnse literatuur hiermee krijgt. Ik ben dol op en zit beroepshalve ook vol met cliché-achtige waardeoordelen over de Griekse en Romeinse cultuur, maar spreek ze zeker hier niet uit; nog minder wil ik de indruk wekken kennis van die cultuur als een onmisbaar onderdeel van wijsheid en eruditie te beschouwen. Maar zolang een Latijnse tekst, zelfs één Latijnse zin mij soms plotseling – ik beken het eerlijk – een soort geluksgevoel kunnen geven, weet ik, dat ik met iets van grote waarde bezig ben; en als ik dan op de planken van onze boekwinkels eeuwendikke Europese literatuur zie wenken, die ik nooit allemaal zal kunnen lezen, maar daaronder geen goede Nederlandse versies van dichters als Vergilius, Ovidius, Horatius, zonder wie die Europese literatuur er heel anders zou hebben uitgezien, dan ben ik wel zo eigenwijs te menen, dat onze boekenwelvaart nog niet goed is verdeeld. Het gaat me er niet om, dat ieder modern mens de Griekse en Romeinse dichters en prozaschrijvers moet lezen, maar men moet ze kúnnen lezen, de uitnodiging moet zichtbaar zijn en daar schort het nu nog heel erg aan.

Niet alleen, maar toch wel een beetje schuldig daaraan is wat ik dan maar de wereld van het gymnasium noem, want vooral een à twee generaties geleden werd daar te vaak geroepen, dat de klassieke schrijvers alleen via het origineel te benaderen zijn. Wie dat zei of zegt, bedoelt het goed, maar het is een gevaarlijke gedachte, blind voor het bewaren van cultuurgoed en zo iemand heeft nog heel wat te leren van de Romeinen zelf.

Immers, 'Alles van waarde is weerloos'. Deze mooie regel van Lucebert, haast een adagium van Juvenalis gelijk, straalt 's avonds in rode letters bovenop een verzekeringsgebouw aan de Blaak in Rotterdam. Bijna niemand kijkt ernaar. Ik denk wel eens: met Vergilius en Ovidius is het nog erger; zij stralen nog wel ergens en een enkeling kijkt ernaar, maar waar is het verzekeringsgebouw? Ik zou zo graag een eerste steen willen leggen, in de vorm van een pleidooi: een pleidooi voor grotere aandacht bij de Nederlandse en klassieke secties van onze universiteiten om literaire vertalingen te stimuleren en zo mogelijk te accepteren als literaire én wetenschappelijke arbeid; maar meer nog voor grotere bereidheid bij de Nederlandse

literatoren die antieke rijkdom te helpen vernederlandsen en minder weerloos te maken.

Dit pleit getuigt indirect van mijn grote eerbied en dankbaarheid jegens de uitgevers van Athenaeum/Polak & van Gennep, Johan Polak en Ben Hosman, die al dan niet in samenwerking met uitgeverij Ambo een prachtige serie klassieke vertalingen aan het opbouwen zijn. Ik vond het een eer aan die serie te mogen meewerken. Ik dank hen voor hun vriendschap, maar ook voor hun stugge wijze van stimuleren: toen ik indertijd aankwam met alleen de twee of drie bekendste satiren en bepaald nog twijfelde aan de rest, kreeg ik vriendelijk te verstaan: alles of niets. *Omnia vincit amor*. Ik heb het inderdaad met liefde gedaan.

Tenslotte dank ik van diep uit mijn hart de jury van de Martinus Nijhoffprijs voor de eer en de beloning. De beloning zal ik gebruiken om de eer in stand te houden.